

EGY TIPOLÓGIAI PROBLÉMA – MENANDROS ÉS A NŐK

TEGYEY IMRE

K iindulási pontunk Hans Joachim Mette beszámolója, amelyet a *Lustrum*-ban az 1955–1985 közötti Menandros kutatásról tett közzé.¹

Azért tanácsos innen kezdenünk, mert – mint tudjuk – az újkomédia legjelesebb alkotójának megismerését nyújtó papiruszleletek három nagyobb impulzusban kerültek napfényre: az 1905-ös kódex egy Flavios Dioskuros nevű ügyvéd irodájából (egyebek mellett az *Epitrepontesszel [az Ítéletkérőkkel]* ajándékozva meg minket), majd a *Dyskolos* bukkant fel 1959-ben egy genfi műgyűjtőnek, Martin Bodmernek a jóvoltából. Végül a jószerencse a nyolcvanas években további papiruszleletekkel gazdagította ismeretünket: olyan darabok részletei kerültek elő, mint a *Gyűlölt férfiú* vagy *A sikyóni férfiak*.²

Mindenesetre Mette úgy gondolta, a Menandros-kutatás egy fontos pontjához érkezett, és itt az ideje, hogy a rendelkezésünkre álló anyagot minden szempontból szemügyre vegyük. *Fachbericht*-jében jelentős helyet foglal el az újkomédia tipológiájának a problémája. Egyebek között összeállította a tipikus szereplők listáját. Meglepő, hogy csaknem kivétel nélkül férfi szereplőket tudott számba venni, így állt össze nála az alábbi lista: *angelos, agroikos, alazón, doulos, gerón, gerón erastés, iatros, kolax, mageiros, neaniskos erastés/synéthés polyplokos, neoploutos, parasitos, patér periergos, pornosboskos* és végül a *stratiótés*. Ezzel a férfi-világgal szemben a hamburgi tudós csak két női típust talált: a *graust* és a *hetairát*.³

A dolog addig érthető, amíg tudjuk, hogy Menandros darabjaiban jóval kevesebb női szereplőt találunk, mint férfit. Hogy csak néhány példát mutassunk be a legfontosabb darabokból. A leltárunkban az *Epitrepontes*-ben hét férfi szereplővel szemben csak három nőt találunk: Pamphilét, Habrotonont és Sóphrónét; a *Perikeiromené* szereplőlistáján 5 férfi és 3 nő bukkan fel, a *Samiában* 5 férfival szemben mindösszesen egyetlen nő található, Chrysis (ráadásul Plangón, Nikératos leánya, akiről a darabban rengeteget beszélnek, egyáltalán meg sem jelenik a színpadon!).

A *Dyskolos* 10 férfi-alakjával szemben csak 2 nő tűnik fel: közülük név szerint csak egyet ismerünk, a *graust*, Simikét; Menandros elfelejtette megnevezni a *parthenos thygatér Knémonost*, (aki körül tulajdonképpen minden forog a vígjátékban).

¹ METTE 1988.

² A papiruszok bemutatására lásd GOMME–SANDBACH 1972, 39–51.

³ Az újkomédia szereplőiről általában vö. GOMME–SANDBACH 1972, 13–19. A görög dráma és az athéni társadalom kapcsolatáról vö. HALL 2010, chs. 1–2. Lásd továbbá: HUGHES 2010, kül. ch. 10. (Comedy and women).

Számunkra ő egyszerűen Knémón leánya marad. (A darabban egyébként 5 néma szereplő is van.) Ugyanez érvényes a többi, kevésbé ismert vígjátékra, valamint a római átdolgozásokra is (legfeljebb Terentius ad hozzá néha a görög eredetihez egy második szerelmespárt).

Ez az érem egyik oldala. A másik az, hogy Menandros minden olvasója vagy nézője hamar felfedezheti, hogy e számviszonyok ellenére a görög újkomédia legnevesebb alkotójának *kosmosa* nem pusztán férfivilág, hanem a ritkább megjelenés ellenére a női alakok bámulatra méltó sokoldalúságát jeleníti meg, amelynek sokszínűsége nemcsak a meseszövevből, nemcsak fordulatos sorsukból tűnik ki, hanem az athéni élet minden oldalát felmutató apró részleteiből is. Hadd említsük csak meg, hogy mily sokat gyarapodtak az athéni jogra vonatkozó ismereteink e darabok női sorsainak megismeréséből. Ha kézbe vesszünk olyan művet, mint pl. A. R. W. Harrisonnak az athéni jogról szóló *The Law of Athens: the Family and Property* című könyvét⁴ vagy rászánjuk magunkat Gomme és Sandbach hatalmas Menandros-kommentárjának részletes tanulmányozására,⁵ hamarosan rájövünk arra, hogy mennyit gyarapodhat tudásunk e darabok tipikus nőalakjainak jobb megragadásával.⁶

Ha most csak egy pillantást vetünk az idős nők szubkultúrájára (ők a *graues!*), idetartozik pl. Sóphroné az *Epitrepontes*ből vagy Simiké a *Dyskolos*ból. Célszerűbbnek látszik, ha a választóvonalat a házasság szempontját figyelembe véve húzzuk meg: eszerint az első csoportba azok a nők tartoznak, akik polgárjoggal rendelkeznek, a másodikban azok szomorkodnak, akiknek nincs polgárjoga.

Itt meg kell állnunk egy pillanatra! Tudvalevő, hogy a görög nő helyzetét a demokrácia korában igen sötét színekkel szokásos ábrázolni. A fiatal lányokat 14 éves korukban férjhez adják, a nő feladata a törvényes gyermekeknek életet adni, a házat őrizni, semmi más; a házasságtörés nagyobb bűnnek számított, mint a nemi erőszak; a nőt olykor az egyéb vagyontárgyakkal együtt veszik számba, és így tovább.⁷ Ezt a felfogást újabban több kritika éri. Vannak, akik a görög nők helyzetét kedvezőbb színben igyekeznek feltüntetni. Hivatkozni lehet például a görög tragédiák harcos, megalkuvásra képtelen nőalakjaira. Miképpen lehetséges az, hogy a nőket súlyos elnyomás alatt tartó férfivilág a színházban eltúrta e bátor heroinákat?⁸ Az egyik magyarázat e problémát az athéni férfiak képzeletvilágába utalja: eszerint a férfiak a nők világa gondjainak megértésére a drámák női szerepeit használták fel. Szokás hivatkozni a tragédiák meséinek forrásaira – a bronzkori, az epikus költészet által közvetített mítoszokban teljesen szabadon mozgó nőalakokat nem lett volna egyszerű a ház sarkába visszazorítani, visszahúzódo figurákká átformálni. Arra is lehet hivatkozni, hogy a férfiak voltaképpen alig ismerték a nőket: nem volt alkalmuk találkozni velük. A modernebb pszichológiából vett gondolat az, hogy a gyermekeket

⁴ HARRISON 1968, *passim*.

⁵ GOMME–SANDBACH 1972; az athéni társadalom bemutatására vö. 28–35.

⁶ Menandros nőalakjairól átfogó tájékoztatást nyújt COX 2012, 96–106, 278–287, 288–303. Az athéni nők sajátos beszédmódjáról lásd SOMMERSTEIN 2009, 15–37.

⁷ Lásd alább POMEROY 1976, 27–52.

⁸ TEGYEY 2009, 47–52.

nem az egész nap otthonuktól távollevő atyák, hanem az anyák nevelték. Elképzelhető, hogy az elnyomó atyával szemben érzett ellenszenvüket átvihtették fiúgyermekükre, akiket ugyanakkor elhalmozhattak szeretetükkel is. Ez az érzelmeiktől duzzadó anya határozhatta meg a későbbi drámaíró által megteremtett uralkodni vágyó női jellemeket.

Meg kell említenünk egy kutatási törekvést is, amely – ha azt komolyan vesszük – minden eddigi itt felvetett probléma érdektelenné válik. Arról az antropológiai irányzatról van szó, amely a szexualitást pusztán mint társadalmi jelenséget vizsgálja. Idevágó alapműnek M. Foucault, *A szexualitás története* című művének három kötetét tekinthetjük; azóta számos jelentős mű született.⁹ E felfogás szerint a szexualitást minden korban társadalmi elfogadhatósága határozza meg. Mínthogy az V. századi athéni társadalom élén a férfi polgárok álltak, akik minden hatalom birtokában voltak, a szexuális tevékenységet az ő igényeik szabták meg. A többiek – a nők, a rabszolgák, az idegenek, továbbá a polgárjoggal rendelkező családok serdülő fiúgyermekei – szexuális szempontból csak a felnőtt férfi polgárok vonatkozásában léteztek és létük kizárólag az ő szexuális kielégítésüket szolgálta. Winkler tömör megfogalmazása szerint a görög férfi szexuális magatartásának középpontjában a phallikus penetráció által elért dominancia, illetve alávetettség áll – a szexuális aktusban ezek az aktív és passzív szerepek pontosan megfelelnek a magasabb és alacsonyabb társadalmi státusnak: a magasabb rangú személy a felnőtt férfi polgár, akinek csak nálánál alacsonyabb rangúakkal lehet szexuális viszonya, nőekkel, idegenekkel vagy fiúkkal.¹⁰

Ezt a kapcsolati rendszert hiába keressük nyugati kultúránkban – mondja ez a teória. Következésképpen azzal kell számolnunk, hogy a homoszexualitás és a heteroszexualitás, ahogy jelenleg értelmezzük őket, modern, nyugati polgári fogalmak. El kell fogadnunk, hogy semmi hozzájuk hasonló megkülönböztetést nem találunk a klasszikus antikvitásban.

Ha e kitérő után most maradunk eredeti elgondolásunknál, akkor azt látjuk, hogy Athénban a két szülő státusa volt a meghatározó a tekintetben, hogy egy megszülető gyereket megillet-e a polgárjog vagy sem. Míg a késő archaikus és kora klasszikus korból néhány vezető polgárnak a példáját ismerjük, akik külföldi fejedelmi lányokkal kötöttek házasságot, amelyből gyermekek születtek és ezeknek elismerték az athéni polgárjogát, tehát Periklés 451/450-es törvényhozásáig nem volt szükséges, hogy egy polgár anyja maga is polgárnő legyen Periklés törvénykezése után (amint azt az arisztotelési *Athénaión politeiából* tudjuk) ez már nem maradt így. Ennél a döntésénél Periklés bizonyára számításba vette, hogy a teljes polgárjoggal rendelkező polgárok száma jelentősen megnőtt. Egy későbbi időpontban, amikor a polgárok száma túlságosan lecsökkent, és szükségessé vált azt megnövelni, akkor ezen a törvényen ismét valamennyit enyhítettek.¹¹

⁹ FOUCAULT 1984; továbbá HALPERIN–WINKLER–ZEITLIN 1990; WINKLER 1990; ZEITLIN 1996 (számunkra ez utóbbi mű a legjelentősebb).

¹⁰ A fiúszerelemről tájékoztat DOVER 2001, 139–150.

¹¹ Az idevágó szakirodalomból kiemeljük: VATIN 1970; PATTERSON 1981; BROWN 1983, 412–426; SEALEY 1990; LAPE 2004, 6–9, 68–76.

Ehhez járul még, hogy az V. és IV. század folytonos háborúskodása nyomán a férfinépeség száma egyre aggasztóbb lett. Ez a nők számára – egyebek között – azt jelentette, hogy egyre kevesebb lehetséges férjjelölt volt. Ezzel magyarázható, hogy e törvényt néhány évtizedre korlátozni (enyhíteni) kellett: sőt, még érdekes bigámia-esetekről is hallunk (állítólag Sokratésnak meg Euripidésnek is két-két felesége volt (ha hiszünk Diogenés Laertiosnak!). Amikor azonban a demokraták a *triakontákat* 403-ban megfosztották hatalmuktól, a polgárjogi törvényt eredeti formájában ismét érvénybe léptették – ezáltal az athéni nők ismét a hön óhajtott házastársak lettek, mert általa csak ők kerültek ismét abba a helyzetbe, hogy törvényes örökösöket szülessenek. Ebben a helyzetben könnyen megértjük, hogy az Athénban élő külföldi nők gyakran kísértést éreztek, hogy azt állítsák: ők a polgárjog birtokában vannak és így a házasságkötés előnyeit élvezhessék. A Pseudodémostenési *Oratio kata Neiaran* a 340-es évből egy védbeszéd egy nő ellen, aki mint külföldi rabszolga *Korinthosban* prostitúciót űzött és számos tekintélyes és vagyonos férfit ügyfelei között tudhatott. Felszabadulása után gyermekeivel együtt egy athéni polgár törvényes feleségeként élt Athénban, és rabszolgaként született lányát polgárlánynak állítva be kétszer is férjhez tudott adni. Az athéni felső- és középső társadalmi rétegekhez tartozó, jól őrzött és az ősi törvényeknek meg az általánosan elfogadott szokásoknak alárendelt fiatal lány számára csak egy lehetséges életpálya nyílott meg: házasságot kellett kötnie egy athéni polgárral, akit atyja jelölt ki a számára (persze tudjuk, hogy a polgár ifjakkal is atyjuk szándéka szerint kellett nősülniük!).¹² Általában nem lehetett kapcsolat a házasság előtt a fiatalok között. Feltétel volt az érintetlenség és a hozomány, amit az atyának a nő eltartására elő kellett teremtenie. A hozománynak arányban kellett lennie az atya anyagi helyzetével: minél gazdagabb volt a család, annál kívánatosabb volt a házasság a kérők számára. A magasabb hozomány egyékként a feleségnek bizonyos mozgási szabadságot biztosíthatott. (A törvényes házasság előtt a férjjelöltnek elnézték kapcsolatát egy hetairával vagy athéni polgárjoggal nem rendelkező nővel, ugyanakkor, mint láttuk, a nőtől teljes hűséget vártak el.) Meglehetősen ritkán fordult elő, hogy a fiatalok ismerték egymást! Menandros Samiájában a két egymással szomszédos ház urai, a gazdag Démeas és a szegény szomszéd, Nikératos egy hosszú külföldi út alatt elhatározták gyermekeik házasságát. Démeasnak egy örökbe fogadott fia, volt, Moschión, a másíknak egy leánya, Plangón. Amit az idős urak, akiket gyermekük véleménye a házasságról egyáltalán nem érdekelt, nem tudtak, az az volt, hogy Plangónnak már született egy gyermeke: az apja ki más lehetett, mint Moschión!¹³ [*Erre a darabra még kétszer is visszatérünk.*]

Hasonló helyzetet találunk *Plautus Cistellariájában*: a „ládika-komédia” mintája Menandros egy darabja volt, a *Synaristosai*; a cselekmény középpontjában egy fiatal

¹² E kérdéskörből tanulmányozásra érdemes: LEDUC 1991, 259–316. További irodalom: BROWN 1983, 412–426; ZAGAGI 1995, 99–103, 111–123; COX 1998, 150–172; OWEN 2011, 370–371. Fontos továbbá: HALLIWELL 2013, 408–428.

¹³ Három kitűnő kommentárkötettel rendelkezünk: BLUME 1974, BAIN 1989 és LAMAGNA 1998, továbbá fontos: WALTON–ARNOTT 1996.

szerelemes pár áll: Alcesimarchus és Selenium (egy tapasztalatlan örömlány, aki megőrizte lelki tisztaságát). Szüleik, akik annak idején kitették a gyermeküket, jókor bukkannak fel, ami által a nő törvényes helyzetbe kerül: Alcesimarchus atyja a fiatalembert az immár polgárjoggal rendelkező Seleniumhoz akarja kényszeríteni, akit – így tudja az atya – még nem ismer.

Más darabokban a fiatalember menyasszonyát valóban nem ismeri! (Ez volt a leggyakoribb eset!) *Terentius Andriájában* az ifjút úgy akarja atyja egy hetairával kötendő házasságtól eltéríteni, hogy barátjának, Chremésnek lányával akarja elvetetni. Ezt a lányt az ifjú még sohasem látta, azt gondolja róla: egy monstrumhoz hasonló!

Ha egy atyának nehézségei voltak a hozománnyal, kénytelen volt a család módosabb tagjaihoz fordulni segítségül. Még nehezebb volt a helyzete a lányát egyedül nevelő anyának. *Terentius Adelphoiában* például (a mű Menandros hason című művének átdolgozása) az anya Hegió, a család barátja segítségét kénytelen kérni, amikor lányának csábítója – így hírlík – elrabol egy citeráslányt.¹⁴

Előfordul az is, hogy isteni segítséget kell igénybe venni a hozomány megszerzéséhez. *Plautus Aululariájában* egy isten, a *Lar familiaris* az, aki a cselekmény fonalait összetartja: ő gondoskodik arról, hogy a darab végén a zsugori Euclio a házában elrejtett kincsre rábukkanjon és a lány hozzájusson a kelengyéhez.

Hogy milyen komolyan vették a „móring“ dolgát, az bizonyítja, hogyha nem sikerült megszerezni, még a megkötött házasság jogszerűségét is kétségbe vonhatták. Athénaios beszámol arról, hogy voltak esetek, amikor ilyen helyzetbe kerülő nők hetairasorba süllyedtek.

A házasság anyagi oldalának fontosságát mutatja az *epikléros* problémája is. Ha a családban nem volt fiú, aki örököljön, az örökség a lányt illette meg: neki kellett az *oikost* tovább éltetnie. *Gellius* megőrzött néhány idézetet Menandros *Plokion* című darabjából. Itt a szegény Lachés elveszi a gazdag örökösöt, Krobylét. Persze az történik, amit a nő akar: a férjnek áruba kell bocsátania csinos rabszolganőjét. Hallgassuk csak a nem csak pénzügyileg sajnálatra méltó férjet! „Egy számár a majmok között” – ez a közmondás illik rá. Majd: „inkább nem is beszélek arról az éjszakáról, sok fájdalom kezdeteről”. „Ó jaj, hogy Krobylét elvettem: mégha van is neki tíz talentuma – az orra könyöknyi hosszúságú, és ehhez még a fennhéjázása! Hogy lenne ez elviselhető? Nem és nem, Zeusra az Olympos urára, és Athénéra, soha, soha!” Hogy ez nem ritka eset volt, az mutatja, hogy *Gellius* tud egy másik darabról is: itt az örökös nő Lamiából származik.

E kérdéshez tartozik az *Aspis* című komédia, itt csak egy csellel lehet a legközelebbi atyai ágú rokont távol tartani a szép *epiklérostól*. Ezúttal nem ő áll a középpontban – néma szereplő.¹⁵ Könnyen beláthatjuk, hogy a komédiaköltő számára egy ilyen az atyától tervezett és megvalósított házasságkötés nagyon kevés játékteret hagyhatott: ilyen premisszákból teljesen lehetetlen lenne egészséges cselekményt fabrikálni. Ezért a darab írójának egyrészt bonyolult előzményeket, zürzavaros eseményeket kellett kifundálnia. Erre jók a *parthenous biazesthai*, azaz az erőszaktevések az éjszakai vallási

¹⁴ A hozomány problémájához lásd LEDUC 1991.

¹⁵ E kérdésekhez vö. LAPE 2004, 95, 107–109; MACDOWELL 1982, 29–42.

ünnepeken; a gyerekkitevések, a kalózok által elkövetett emberrablások, örökbefogadások és ezekhez hasonlók; másrészt – mint látni fogjuk – be kellett népesíteniük a színpadot prostituált és rabszolganő jelenetekkel, ahelyett, hogy a tisztességes polgárasszonyok meg a meg nem házasodott lányok jelentek volna meg ott.

Ilyen megfontolások alapján nem fogadhatjuk el teljesen az újkomédia cicerói jellemzését, miszerint itt a *speculum consuetudinis*¹⁶ tekinthetünk. Látszólag minden rendben van – hogy példaképpen egy már említett darabhoz, az *Epitrepontes*hez forduljunk, egy ifjú athéni férfi feleségének, Pamphilénak a házasságában. Valószínű, hogy nem ismerték egymást a házasságkötés előtt: a fiatal nőt atyja *Smikrinés* ellátta hozománnyal, és így tovább. Amit a közönség egy isteni Prologustól megtudott az az volt, hogy ugyanez a férfi a nőt egy Tauropolia nevű ünnep zürzavarában megerőszkolta. A nő férjének távollétében – amikor az röviddel a házasságkötése után elutazott – titokban világra hozta és kitette gyermekét. A férj a születést és a gyermek kitevésését hazatérése után szolgájától megtudja. Haragjában barátja közeli házába vonul, és ott egy hárfáslánnyal, egy hetairával, Habrotononnal zajos ünnepeket rendez. Most nem követhetjük tovább Tyché cselvetéseit, még majd vissza fogunk térni hetairánkhoz, Habrotononhoz. Ez a vígjáték alkalmat ad a menandrosi humanizmusnak, hogy színpadra vigye egyik legnemesebb nőalakját. Szerzőnknek van bátorsága, hogy bemutassa Pamphilét, az elcsábított polgárlányt, amit a római költők mindig elkerültek, s amit az athéni poéták is csak nagyritkán alkalmaztak. Itt egy gyengéd, érzékeny, tartózkodó asszonyt ismerünk meg, aki – bár büntelen – bűnössé válik, és sértettensértődötten is hű marad férjéhez, Charisioshoz, akit szeret, jóllehet az elhagyta őt.¹⁷ Egyébként egy fiatal athéni férfinak különleges körülményekre volt szüksége, hogy beleszerethessen egy tisztességes lányba. A *Dyskolos*ban ehhez Pan isten beavatkozása kellett, aki segíteni akar az őt különös tisztelettel körülvevő lánynak: ő Knémón leánya. Az isten Knémón kicsiny birtoka felé irányítja egy gazdag városlakó fiatal fiának a lépteit, mikor az vadászni indul. Ráadásul Knémón – fukarsága és embergyűlölete miatt – örizetlenül hagyja lányát; ehhez jön, hogy az öreg szolgálónő a kútba ejti vödörét, s így magának a lánynak kell vizet hoznia, amit nagy szerencsétlenségként él meg. A lány környezete is ugyanígy gondolkodik: az egyik rabszolga a szegénységet okolja, hogy ilyesmi egyáltalán megtörténhet, egy másik attól tart, hogy az idegenből feltűnő ifjúnak ez alkalmat kínálhat, hogy egy védtelen *parthenos eleutherara* lecsaphasson – aki ilyet tenne, az méltó akár a halálra.¹⁸

¹⁶ Cicero in Donatus, *De com.* I 5.

¹⁷ Az *Epitrepontes*hez vö. KONSTAN 1995, 141–152; MARTINA 2000; továbbá: TEGYEY 2008, 58; TRAILL 2008b, 177–244; Smikrinés és Pamphilé újonnan előkerült dialogusáról vö.: AUSTIN 2004, 286–288. Nélkülözhetetlen új kiadás: FURLEY 2009. Jó áttekintést nyújt: HUNTER 2013, 166, 10. j. 150–151.

¹⁸ A *Dyskolos* tanulmányozásához ajánljuk: JAEKEL 1979, 257–265; TRAILL 2008a, 87–108; TRAILL 2008b, 140–176. A problémához vö. még BROWN 1991, 533–534. A darab társadalmi üzenetéhez vö. ROSIVACH 1998, 155–156, 169, 209–210, COX 2002, 391–394, ill. TEGYEY 2010, 82–83. Knémón és Sóstratos szembeállításához vö.: LAPE 2004,

Menandros *Phasma* című darabja ismét egy bonyolult alaphelyzetből indul ki, amelyben egy fiatalembernek egy lánnyal való megismerkedését csak egészen kalandos körülmények teszik lehetővé.¹⁹ Egy fiatalember mostohaanyja egy lányt, aki egy erőszakból (*ex vitio*) fogantatott, titokban felneveltetett és a szomszédos házban rejtett el: mivel szerette volna vele a kapcsolatot fenntartani, átvágatta a férje házának a szomszédos házzal közös falát: az átjárót házi szentélynek álcázta, s így magához hívhatta a lányt, amikor az áhítatoskodott. A fiatalember kifigyelte mindezt: amikor először látta meg a nőt, annyira megijedt, hogy azt hitte egy látomással (*Phasma*) van dolga. Később aztán rájön a valóságra, és megkezdődhet a cselekmény.

Más komédiákban a megerőszkolás és az időelőtti terhesség játszik szerepet abban, hogy az ifjú családjával elfogadtassa szerelmét. A már említett *Adelphoeban* a fiatalember, Aeschinus kilenc hónappal ezelőtt részegen meggyalázta a feddhetetlen szomszéd lányt, Pamphilát. Amikor fény derül az igazságra, Aeschinus igyekszik jóvátenni a történeteket: bocsánatot kér, házasságot ígér. Hittek is bűnbánó szavainak, és késznek mutatkoztak, hogy Pamphilát feleségül adják, de elvárják, hogy a dolog titokban maradjon. A fiatalember naponta felkeresi menyasszonyát, és így megszerezte Sostrata, az anya teljes bizalmát. Aeschinus megígérte, hogy születendő gyermekét atyja ölébe helyezi. Így biztos benne, megszerzi a beleegyezést a házassághoz. A lány anyját persze öröm tölti el, hogy egy ilyen gazdag és tekintélyes család fia veszi Pamphilát feleségül. Ahogy lenni szokott, az ifjú nem sieti el ígérete teljesítését; szégyenérzete arra hajtja, hogy hallgasson arról a szerencsétlen éjszakáról. Az atya végül csak megtud mindent, és közvetítő révén maga lát a házasság elrendezéséhez.²⁰

Valami hasonló történik a *Samiában*: a vígjáték körvonalait már korábban bemutattuk. A darab kezdetén az ifjú monológjából tudjuk meg, hogy Démeas örökbe fogadta Moschiónt, akit a *liberalitas* szellemében nevel fel. Megtudjuk azt is, miképpen történt a szomszéd lány elcsábítása egy Adonis ünnepen: az ifjú nem tud aludni az ünneplők lármája miatt:

„Mert kerteket cipeltek a háztetőre fel,
táncoltak, szórakozva töltötték az éjt.
Nem szívesen mondom tovább, szégyenkezem,
bár semmi haszna, mégis úgy szégyenkezem.
A lány teherbe esett; tehát nyilvánvaló,
mi történt ott előbb.” (Kerényi Grácia fordítása)

112–113, ill. OWEN 2011, 351–358. Továbbá fontos: RITOÓK 1999, 118–122; SZEPESY 2005; HALLIWELL 2013, 397–398.

¹⁹ A cselekmény teljes menetét csak Donatus csonka tartalom-bemutatásából ismerjük, ez is Terentius *Euchunus* című darabjának kommentárjából való, és csak a kiinduló helyzetet adja vissza.

²⁰ A kérdéshez vö. THIERFELDER 1960, 107–112; VOGT-SPIRA 1992, 96–131; RIETH 1964; TEGYEY 2004, 19–24; HUNTER 2013, 105–109; TEGYEY 2013, 185–193; HALLIWELL 2013, 396, 19. j., 397–398, 401–402.

Amikor az utazásról az atyák, Démeas és Nikératos visszatérnek, megtudja – nagy örömeire – Moschión, hogy a két öreg megegyezett gyermekeik házasságában, és nincs akadálya a házassági előkészületek megkezdésének.

A menandrosi nők második csoportjába azok tartoznak, akiknek nem volt polgárjoga. A nők jogainak harcos képviselőjeként ismert amerikai Sarah B. Pomeroy kissé hangzatos című művében úgy véli, hogy az újkomédiában a prostituáltak élete mértéktelenül megszépítve és idealizálva kerül bemutatásra. Szerinte – kissé kiélezve – az újkomédia romantikus világában az unalomig ismétlődik egy színpadi történet, éspedig: egy szabad ifjú szenvedélyes szerelemre lobban egy fiatal hetaira iránt, aki egy bordélyos birtokában van. Az ifjú mindent megtesz, hogy a leányt innen kiszabadítsa és a lányt szeretőjévé tegye. Ekkor váratlanul felbukkan a lány atyja és a lány által hordott ékszerek révén felismeri, hogy réges-régen elveszettnek hitt saját gyermekére talált, aki mellé ugyanezeket a díszeket helyezték, hogyha történe vele valami, felismerhető legyen. Attól a pillanattól fogva, hogy a lány származására fény derült, a lány szabad születésűnek számított, akire – ez is bebizonyosodik, csodamód eddigi foglalkozása folytán semmiféle mocsok nem tapadt rá. Az atya elmagyarázza, miképpen kényszerült arra, hogy újszülött gyermekét kitegye, előteremti a hozományt: ezt követően semmiféle akadály sem áll a szerelmespár előtt, hogy összeházasodjanak.²¹

Itt mindenesetre két kategóriát kell megkülönböztetnünk. Az athéni férfi hosszabb-rövidebb időre bérbe vehette egy hetaira szexuális szolgálatait: láttuk az *Epi-trepontes*ben miként vigasztalódott a feleségében csalódott Charisios. A hetaira azonban javíthatott helyzetén: ha személyében szabad volt, és egy bizonyos anyagi háttérrel tudott magának biztosítani, reménykedhetett abban, hogy egy rövidebb-hosszabb tartós kapcsolatra tud szert tenni, és „ágyas”-ként, *pallaké*ként együtt élhet egy szabad polgárral. A *pallaké* jogi helyzetének pontos megítélése ma is vitatott. Nem kevés esetet ismerünk, amikor az ilyen kapcsolatba került nőt hitese feleségnek tekintették (miközben persze a férfi szexuális birtoka volt) – így adódott, hogy megérőszakolása vagy elcsábítása ugyanolyan büntetést vont maga után, mintha legitim házastárs lett volna. A lényeges különbség egy hivatalos házasság és egy ilyen együttélés között akkor mutatkozott meg, amikor a 451/450. polgárjogi törvény bevezetése után az ilyen kapcsolatból született gyermekek polgárjogát nem ismerték el. Mint látni fogjuk, az élettársként tartott nő sorsa azonban többnyire sokféle konfliktustól volt terhes.

A már említett *Samiában* az öregúr, Démeas már évekkel azelőtt egy szegény samosi származású lányt magához vett, mint szeretőt, később – fia, Moschión rábeszélésére – rábízta a háztartás vezetését is: *pallaké*ja lett. Hogy milyen mély különbség volt hitese feleség és a házba befogadott konkubina között, megmutatkozott abban az incidensben, amely a samosi nőt sújtotta, amikor magára vállalta Moschiónnak a szomszédos lánytól született gyermekének gondozását. Az öreg véletlenül kihallgat

²¹ Vö. POMEROY 1976. A mű német kiadása *Frauenleben im klassischen Altertum* (Stuttgart 1985) címmel jelent meg.

egy beszélgetést, aminek alapján – tévesen – azt hiszi, hogy Chrysis Moschiónnak, fiának gyermekét táplálja. Mértéktelen felháborodásában elkergeti a nőt a házból. Vitájuk során megfenyegeti a nőt:

„A fontos nőszemély! Megláthatod
a városban most pontosan, mit érsz, ki vagy.
A többi lány, Khrüszisz, nem úgy, ahogy te: tíz
drakhmáért fut a lakomákra, és keveretlenül
nyakalja a bort, míg meg nem hal, vagy éhezik,
ha mindezt nem teszi gyorsan és készségesen.”
(Kerényi Grácia fordítása)

Nem csak itt nem esik egyetlen szó sem arról, hogy a *hetaira* nem kis szerepet játszott Athén szellemi életében; hogy van valaki, aki mindenkinek rendelkezésére áll, ha megkívánja. A legszerencsésebb sors, amiben egy prostituált reménykedhetett, az a szabadon bocsátása volt; ám ilyen esetben is – mint minden szabadon bocsátottnak – egykori urával szemben kötelezettségei voltak. (Hypereides, Frg B 45.) Még szerencse, hogy a szomszéd öreg befogadja az elkergetett egykori hetairát. A legfurcsább azonban az, hogy amikor a darab végén fény derül Chrysis önfeláldozására, Démeasnak eszébe sem jut, hogy hosszú éveken át társát megjutalmazza. Sajnos, a költőt – minden humanizmusa ellenére – nem nagyon érdekli a konkubina sorsa: a megszokott bolondozásoknak fenntartott 5. felvonásban azzal szórakoztatja nézőit, miként áll Moschión apján bosszút az alaptalan vádjaiért.²²

Nem nehéz hasonló jeleneteket felidézni más darabokból: az *Adelphoeban* ott láthatjuk a halálra rémült meretrixet, aki tanácstalanul áll az öt megszöktető fiatal úr és leno között, vagy gondolhatunk a menandrosi eredetű Plautus darabra, a *Bacchidesre*, a Két Bacchisra. A két nő fiatal uraiknak rengeteg gondot okoz, de ők maguk teljesen a háttérben maradnak, mindkét költő igen fukarul bánik jellemzésükkel. Még jó, hogy rábukkanhatunk a nemes gondolkodású hetaira, Habrotonon figurájára (az *Epitrepontesben*). Bár jogilag nincs szabadsága, telve van kedvességgel, segítőkészséggel; nem túlzunk, ha róla a nemeslelkűség jut eszünkbe. Még ott is, ahol saját érdekére tekint – megható önzetlenséggel cselekszik.

Érdemes felidézni Glykerának a sorsát a *Perikeiromenében*. A prologusból megtudjuk, hogy egy szegény asszony évekkal ezelőtt kített ikerpárt talált. A lányt, Glykerát maga nevelte fel, és később egy magas rangú katonának, Polemónnak *pal-laké*ként engedte át, a talált fiúgyermeket egy gazdag gyermektelen nőnek, Myrrhinének adta. Polemón és Myrrhiné háza egymás mellett fekszik, így eshet meg, hogy egy este az utcán Glykera és az ikerfivér – őt is Moschiónnak hívják – össze-találkoznak: Moschión megöleli, megcsókolja az útjába került szépséget. Myrrhiné nem avatkozik közbe – testvéri gyengédségnek minősíti az incidenst, és nem akarja az ifjú származását leleplezni. Ezzel persze nagy kockázatot vállal: a katona tudomást szerez a történetéről, azt hiszi, megcsalta a szerelme, mire haragjában levágja

²² HUNTER 2013, 89–90.

a nő haját, majd dühében birtokára vonul vissza. A látszólag reménytelen helyzet azáltal válik még bonyolultabbá, hogy Glykera kétségbeesésében Myrrhiné házában kér menedéket. A feldühödött Polemón erre csapatot szervez, hogy ostrommal szerezze vissza a birtokában levő nőt. A végén persze következik a happy ending: a gazdag Pataikos, aki a katona barátjaként békíteni jött, felismeri Glykerában – az őt ért sorcsapások miatt – egykor kitett lányát: nagy hozományt ad neki, s így a nő számára megnyílik a polgári közösségbe vezető út. Glykera egyike a Menandros műveire oly jellemző „büntetlenül szenvedő” nő alakjának: őt egyenesen e vígjátéktípus ősfőmájának tekinthetjük.²³ Philumené sajátos helyzetet foglal el a *Sikyónios* vagy *Sikyónioi* című darabban. Sajátos itt már a papiruszlelet sorsa is: a Kr. előtti III. század utolsó harmadából került elő mint egy egyiptomi múmia beborításának darabja. A cselekmény középpontjában találjuk a lányt, akit négyéves korában hű szolgájával együtt kalózok elraboltak és Kis-Ázsiában a rabszolgapiacra egy sikyóni görög férfinak eladtak. Az évek során a lány ennek a férfinak a fiához, egy zsoldos katonatiszthez, Stratophanészhez került, aki beleszeretett a felcseperedő nőbe. Egy csomó, a komédiában megszokott véletlen folytán, amelyekben az ismertetőjelek nagy szerepet játszanak, több szerencsés felismerés történik: nemcsak a lány bukkan rá elszegényedett, elmagányosodott, de athéni illetőségű atyjára, hanem a katona is megtalálja az atyját. Ebben a darabban is felbukkan egy pallaké, Malthaké a neve, aki a polgárjog rendezésében jut szerephez.²⁴

Egy ismét más alkategóriába tartozik Krateia, a *Misoumenos* („Gyűlölt férfiú”) különös főhősnője, – ő egy *aichmalótis* – hadifogolynő. Az ura, Thrasónidész egy kyprosi háborúból mesés hadizsákmánnyal tért haza (az ilyen hadjáratok, expedíciók hozzátartoztak a hellenisztikus korhoz). Az I. felvonásban egy éjszaka megjelenik a tisztúr a saját háza előtt: nem tud aludni, mert beleszeretett a hadifogolynőjébe, de nem él hadijogával és kölcsönös szerelmet vár foglyától. Krateia azonban nem viszonzozza vonzalmát: ugyanis Thrasónidészt fivére gyilkosának tartja. (Erről később kiderül, hogy tévedés.) Kétségbeesésében a katona egy kardot kíván, hogy végezzen magával; szerencséjére szolgálója nem teljesíti parancsát: úgy véli. Krateia meglágyítja a szívét. Ám a nő hajthatatlan! A IV. felvonásban aztán színpadra lép Krateia atyja: jött kiváltani a lányát. Csak nehéz tárgyalások után egyezik bele kettejük házasságába.²⁵

Befejezésül két megjegyzés: 1) Minden valószínűség szerint a női szerepek kezdetől fogva hozzátartoztak a görög vígjáték alakjaihoz. Aristophanész érdeme volt az, hogy cselekményt alakító funkciókat rendelt a női szerepekhez: gondoljunk csak

²³ Glykeráról és a darabról fontos: FORTENBAUGH 1974, 430–443; KONSTAN 1987, 122–139; KONSTAN 1995; COX 2012, 282–285; HUNTER 2013, 67–68, 133–134; HALLIWELL 2013, 401–411, 423–425, 426. 70. j., 42–428, 543–546.

²⁴ A katona alakokról általában: MACCARY 1972, 279–298; BROWN 2004, 1–16; HUNTER 2013, 68, 129 k. A sikyóni férfúróról alapvető: BLANCHARD 2009.

²⁵ Vö. ARNOTT 1969, 38 kk.; KRAUS 1979, 1–27, kül. 3–5, 10–13, 16–18; GOLDBERG 1980, 2 és 46 kk.; GRONWALD 1989, 35–39; GIACOMONI 1998, 91–109; HANDLEY 2006, 23–25; COX 2012, 284; HALLIWELL, 2013, 390–393, 404–409; TEGYEY 2015, 555–565.

Lysistratéra, a Thesmophoriazusaira vagy az Ekklesiázusaira. 2) Másrészt itt vannak nekünk Euripidés híres nőalakjai. Menandros nőinek megértéséhez mindig ehhez a két forráshoz kell visszanyúlnunk: csak akkor érthetjük meg, mennyiben lehettek prototípusok e költők figurái alakjuk megformálásában.²⁶

BIBLIOGRÁFIA

ARNOTT 1969

W. Geoffrey ARNOTT, Notes on Menander's *Misoumenos*. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 110. 1996, 27–39.

ARNOTT–WALTON 1996

J. M. ARNOTT–P. D. WALTON: *Menander and making comedy*. Westport, Greenwood Press, 1996.

AUSTIN 2004

Colin AUSTIN: Marriage on the rocks: Pamphile in Menander's *Epileptontes*. In: D. L. CAIRNS–R. KNOX: *Law, rhetoric and comedy in classical Athens: Essays in honour of D. M. MacDowell*. Classical Press of Wales, 2004, 286–288.

BAIN 1989

David M. BAIN: *Menander: Samia*. Oxford, Aris & Phillips Classical Texts, 1989.

BLANCHARD 2009

A. BLANCHARD, *Ménandre: Les Syconiens*. Paris, 2009.

BLUME 1974

H. D. BLUME: *Menander „Samia”*. Eine Interpretation. Darmstadt, 1974.

BROWN 1983

Peter G. McC BROWN: Dramatic technic and the law of Athens. *CQ* 33/2. 1983, 412–426.

BROWN 1991

Peter G. McC BROWN: Athenian Attitudes to Rape and Seduction: the Evidence of Menander, *Dyskolos* 289–293. *CQ* 41/2. 1991, 533–534.

BROWN 2004

Peter G. McC BROWN: Soldiers in New Comedy: insiders and outsiders. *Leeds International Classical Studies* 3.08. 2004, 1–16.

COX 1998

Cheryl A. COX: *Household property: marriage strategies and family dynamics in ancient Athens*. Princeton, NJ, Princeton Legacy Library, 1998, 150–172.

²⁶ Vö. HURST 1990, 93–112; Cox 2012, 279–280.

COX 2002

Cheryl A. COX: Crossing boundaries through marriage in Menander's *Dyskolos*. *CQ* 52/1. 2002, 391–394.

COX 2012

Cheryl A. COX: Women and family in Menander. In: Sharon L. JAMES–Sheilla DILLON: *A companion to women in the ancient world*. Wiley-Blackwell, 2012, 278–287.

DOVER 2001

Kenneth James DOVER: *Görög homoszexualitás*. Budapest, Osiris kiadó, 2001, 139–150.

FORTENBAUGH 1974

W. W. FORTENBAUGH: Menander's Perikeiromene: Misfortune, vehemency and Polemon. *Phoenix* 28/2. 1974, 430–443.

FOUCAULT 1984

Michel FOUCAULT: *A szexualitás története. I–III*. Budapest, Atlantisz, 1984.

FURLEY 2009

W. D. Furley: *Menander, Epitrepontes*. London, Institute of Classical Studies, 2009.

GIACOMONI 1998

Agnese GIACOMONI: *Dike e adikia* nel monologo di Trasonide (Menandro, Misum. P.Oxy. 3967). *Quaderni Urbinati di Cultura classica* 58. 1998, 91–109.

GOLDBERG 1980

S. M. GOLDBERG: *The making of Menander's Comedy*. London, Athlone Press, 1980.

GOMME–SANDBACH 1972

A. W. GOMME–F. H. SANDBACH: *Menander. A commentary*. Oxford, Oxford University Press, 1972.

GRONEWALD 1989

Melia GRONEWALD: Zum Misumenos Prolog. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 78. 1989, 35–39.

HALL 2010

Edith HALL: *The theatrical cast of Athens – interactions between ancient Greek drama and society*. Oxford, Oxford University Press, 2010.

HALLIWELL 2013

Stephen HALLIWELL: *Greek laughter. A study of cultural psychology from Homer to Early Christianity*. Cambridge, Cambridge University Press, 2013.

HALPERIN–WINKLER–ZEITLIN 1990

David M. HALPERIN–John J. WINKLER–Froma I. ZEITLIN: *Before sexuality. The construction of erotic experience in the Greek world*. Princeton, Princeton University Press, 1990.

HANDLEY 2006

E. W. HANDLEY, Dialogue with the night. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 155. 2006, 23–25.

HARRISON 1968

Alick R. Walsham HARRISON: *The law of Athens. I. The family and property.* Oxford, Clarendon Press, 1968.

HUGHES 2010

Alan HUGHES: *Performing Greek comedy.* Cambridge, Cambridge University Press, 2010, 201–214.

HUNTER 2013

R. L. HUNTER: *The new comedy of Greece and Rome.* Cambridge, Cambridge University Press, 2013.

HURST 1990

A. HURST, Ménandre et la tragédie. In: E. HANDLEY–A. HURST: *Relire Ménandre.* Geneva, 1990, 93–112.

JAEKEL 1979

Siegfried JAEKEL: Menander's 'Dyskolos'. Sostratos the secret hero of the idea of humanity. *Eos* 67/1. 1979, 257–265.

KONSTAN 1987

David Konstan: Between courtesan and wife: Menanders Perikeiromene. *Phoenix* 41/2. 1987, 122–139.

KONSTAN 1995

David Konstan: *Greek comedy and ideology.* New York–Oxford, Oxford University Press, 1995, 107–119.

KRAUS 1979

W. KRAUS, Zu Menanders Misumenos. *RhM* 114. 1979, 1–27.

LAMAGNA 1998

Mario LAMAGNA: *La donna di Samo.* Napoli, Bibliopolis, 1998.

LAPE 2004

Susan LAPE: *Reproducing Athens. Menander's comedy, democratic culture and Hellenistic city.* Princeton, Princeton University Press, 2004.

LEDUC 1991

C. LEDUC: Comment la donner en mariage. In: G. DUBY–M. PERRET: *Histoire des femmes en Occident.* Paris, 1991, 259–316.

MACCARY 1972

W. T. MACCARY: Menander's soldiers: their names, roles and masks. *AJPh* 93/2. 1972, 279–298.

MACDOWELL 1982

Douglas M. MACDOWELL: Love versus the law: An essay on Menander's *Aspis*. *Greece and Rome* 29. 1982, 42–52.

MARTINA 2000

A. MARTINA: *Epitrepontes*. Roma, 2000.

METTE 1988

Hans Joachim METTE: Menander 1955–1985. *Lustrum* 27. 1988, 27–31.

OWEN 2011

W. M. OWEN: The topicality of Menander's *Dyskolos*. *AJPh* 132/3. 2011, 349–378.

PATTERSON 1981

Cynthia B. PATTERSON: *Pericles citizenship law of 451–450B.C.* Salem, New Hampshire, 1981.

POMEROY 1976

Sarah POMEROY: *Goddesses, Whores, Wives, and Slaves: Women in Classical Antiquity*. New York, 1976, 27–52.

RIETH 1964

Otto RIETH: *Die Kunst Menanders in den Adelphen des Terenz*. Hildesheim, 1964.

RITOÓK 1999

RITOÓK Zsigmond: Görög irodalomtörténet. In: HAVAS László–TEGYEY Imre (szerk.): *Bevezetés az ókortudományba*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999.

ROSIVACH 1998

V. J. ROSIVACH: *When a Young Man Falls in Love. The Sexual Exploitation of Women in New Comedy*. London–New York, 1998.

SEALEY 1990

Raphael SEALEY: *Women and law in classical Greece*. Chapel Hill, University of North Carolina, 1990.

SOMMERSTEIN 2009

Alan H. SOMMERSTEIN: *Talking about laughter and other studies in Greek comedy*. Oxford, Oxford University Press, 2009.

SOMMERSTEIN 2014

Alan H. SOMMERSTEIN: Menander and the *pallaké*. In: Alan H. SOMMERSTEIN: *Menander in context*. New York, Routledge, 2014, 11–23.

SZEPESY 2005

SZEPESY Tibor: *Menandros Dyskolos*. Piliscsaba, PPKE BTK, 2005.

SPIRA 1992

GREGOR VOGT-SPIRA: *Dramaturgie des Zufalls. Tyche und Handeln in der Komödie Menanders*. München, 1992.

- TEGYEY 2004
TEGYEY Imre, *Terentius, Adelphoe*. Budapest, 2004, 19–24. (Auctores Latini XVII)
- TEGYEY 2008
TEGYEY Imre: Erwartungen und Enttäuschungen des Publikums von Menander. *Acta Antiqua* 48. 2008, 58–65.
- TEGYEY 2009
TEGYEY Imre: Female intruder. *Debreceni Disputa* 9/6. 2009, 47–52.
- TEGYEY 2010,
TEGYEY Imre: Menandros és Athén. In: MAYER Péter–TAR Ibolya: *Fikció és propaganda az ókorban*. Szeged, 2010, 82–83.
- TEGYEY 2013
TEGYEY Imre: Menandros *Dyskolosa* és a természeti környezet. In: *Ünnepi kötet Gesztelyi Tamás 70. születésnapjára*. Debrecen, 2013, 185–193.
- TEGYEY 2015
TEGYEY Imre: Krateia. In: *Mykénéől Menandrosig*. Válogatott tanulmányok. Kézirat. Debrecen 2015, 555–565.
- THIERFELDER 1960
Andreas THIERFELDER: Knemon, Demea, Micio. In: *Menandrea*. Genova, 1960, 107–112.
- TRAILL 2008a
Ariana TRAILL: Knocking on Knemon’s door. Stagecraft and symbolism in the *Dyskolos*. *TAPhA* 131/1. 2001, 87–108.
- TRAILL 2008b
Ariana TRAILL: *Women and the comic plot in Menander*. Cambridge, Cambridge University Press, 2008.
- VATIN 1970
Claude VATIN: *Recherches sur le mariage et la condition de la femme mariée à l’époque hellénistique*. Paris, Bibl. des Études Françaises d’Athènes et de Rome, 1970.
- WINKLER 1990
John J. WINKLER: *The constraints of desire: The anthropology of sex and gender in ancient Greece*. New York, Routledge, 1990.
- ZAGAGI 1995
Netta ZAGAGI: *The Comedy of Menander. Convention, variation, and originality*, London, 1990.
- ZEITLIN 1996
Froma I. ZEITLIN: *Playing the other: Gender and society in classical Greek literature*. Chicago, IL. University of Chicago Press, 1996.